

Tudós fórum

AZ AKADÉMIA REFORMJÁRÓL

Solymosi Frigyes

az MTA rendes tagja

Szegedi Tudományegyetem Szilárdtest és Radiokémiai Tanszék

fsolym@chem.u-szeged.hu

Nehéz időszakot zárt le tavaly a Magyar Tudományos Akadémia. Túlnyomórészt külföldön dolgozó és időnként hazlátogató kutatóink kemény támadást indítottak ellene, amihez – sajnálatos módon – néhány miniszter is csatlakozott. A magyar tudományosságot ért méltatlan és igaztalan kritikák ellen többen, közöttük a jelen írás szerzője is föl emelte szavát (Solymosi, 2006a, b, c). Abból indultunk ki, hogy ha a vádakat nem utasítjuk vissza, ha nem védjük meg az Akadémiát, akkor a társadalomban az a vélemény alakul ki, hogy a magyar kutatók semmi érdemleges hasznot nem hoznak az országnak, és csupán, úgymond, élőködnek az adófizetők pénzén. Hiszem és vallom, hogy a rendszerváltozás előtt hazánk jó hírnevéhez döntő mértékben járultak hozzá a világot járó kutatóink: a művészek, a sportolók mellett mi voltunk az országkövetek, akik teljesítményünkkel, magyarságunk megőrzésével, magatartásunkkal, sokakkal együtt „pártonkivüliségünkkel”, a külföldön alig elkerülhető őszinte beszélgetésekkel bizonyítottuk, hogy ez az ország nem kíván betagozódni a hazánkat megszálló hatalomba, nem azonosul a világ-

megváltó eszmékkel. Ez semmivel sem volt könnyebb, mint a nyolcvanas években, a rendszerváltozás időszakában „forradalmárnak” lenni. Ezért sem lehet szó nélkül hagyni a magyar tudományos életet ért támadásokat, amelyek természetszerűen kiváltották az akadémiai vezetés reflexióját is, és az akadémiai reform meghirdetéséhez vezettek.

1. Ami nem jelent reformot

Vizsgáljuk meg először, milyen intézkedéseket, alapszabálmódosításokat sorolhatunk a reform kategóriájába. A hivatali hálózat átalakítása, hatékonyabbá tétele fontos lépés, de aligha nevezhető reformnak. Hogy az ott dolgozók milyen fölállásban intézik dolgainkat, ügyeinket, milyen formában segítik a tisztségviselők az osztályelnökök munkáját, hogyan gazdálkodnak az Akadémia vagyonával, pénzügyeivel, jelentős tényezők, de ezeknek aligha van érdemleges hatásuk a magyar tudományosságra.

2. Mi jelentene reformot?

Kezdjük az Akadémia vezetésével. Mindenképpen szükséges lenne az eddigieknél gondosab-

ban kiválasztani az Akadémia tisztségviselőit. Lehetünk kiváló kutatók, de nem biztos, hogy mindnyájunkban megtalálhatók azok az adottságok, amelyek ennek az ország szempontjából rendkívül fontos intézménynek az irányítására, képviselőre alkalmassá tesznek bennünket. Ma már – szerencsére – a hajdan alkalmazott politikai szempontok nem játszanak szerepet. Ettől függetlenül a háború után is olyan kiválóságok kaptak elnöki megbízatást, mint Kodály Zoltán, Szentágotthai János, majd a rendszerváltás után Kosáry Domokos. Annak ellenére, hogy voltak vitáink, olykor nézőpontbeli ütközéseink, kitűnő elnöknek tartottam Berend T. Ivánt is. Bízom benne, hogy az idő távlatából majd ebbe a csoportba sorolhatjuk jelenlegi elnökünket is. Tagadhatatlan, hogy akadémiai tisztségviselőnek lenni óriási megtiszteltetés, hazai és külföldi megbecsüléssel jár, így érthető, ha számos tagtársunk törekszik ezeknek a megbízatásoknak elnyerésére. A kósza híresztelésekre reagálva az azonban semmiképpen nem jelentene pozitív változást, ha a tisztségviselők megbízatása ismét öt évre szólna, ami még újabb öt évvel meghosszabbítható lehetne. (Ennek hátrányaira – úgy érzem – nem kell rámutatnom.) Csak mellékesen említtem meg, hogy az alapszabály korábbi módosítását jelen írás szerzője kezdeményezte, nem kevés „föntről” jövő ellenézés ellenére.

A rendszerváltás után szerzett tapasztalataink alapján arra kell törekednünk, hogy a tisztségviselők választásakor olyan tagtársakat tüntessünk ki bizalmunkkal, akik már bizonyították szakmai kiválóságukat. Ez jelent biztosítékot, hogy *különös figyelmet fognak fordítani a teljesítményre, a nemzetközi szinten is kiemelkedő eredményeket elért intézetek, kutatócsoportok, kutatók munkájának*

zavartalan biztosítására. Mindent megtesznek, hogy az Akadémia kritikusai által gyakran emlegetett személyi összefonódások, önző érdekek, a gyenge eredményt felmutató kutatók ármánykodásai, ilyen-olyan politikai szempontok döntéseikben ne befolyásolják őket. Olyan tagtársakat kell tisztségbe juttatnunk, akik – vezetői, menedzseri képességükön kívül – már bizonyították, hogy szakmai érdeklődésükön kívül *vannak gondolataik a tudománypolitikáról is.* Van bennük elég hajtóerő, hogy csatázzanak a mindenkori kormánnyal a támogatások megszerzéséért, a magyar tudomány eddig elért színvonalának fenntartásáért, az ehhez szükséges feltételek biztosításáért, a kutatás-fejlesztés erőteljesebb finanszírozásáért. Azoktól, akik korábban ennek semmi jelét nem adták, aligha várható, hogy megválasztásuk esetén hirtelen megvilágosuljanak.

Reformként értékelhetnénk annak a mind gyakrabban követett szokásrendnek a megváltoztatását, mely szerint a magas funkcióból (elnök, főtitkár stb.) távozó tagtársaink alacsonyabb szintű beosztásban (alelnök, főtitkár-helyettes, választott elnökségi tag) maradjanak. Senkit nem akarok bántani, de ez lebecsülése a többi, csaknem 350 akadémikusnak: azt jelzi, hogy közülük csak néhány „kiválasztott” lehet alkalmas ezeknek az attraktív tisztségeknek a betöltésére.

Szükséges lenne, hogy az Akadémia a fontos döntések meghozatalában semmilyen vonatkozásban ne csökkentse a közgyűlés rangját és szerepét. Az ülések megszervezésekor, a napirendek összeállítása során tekintettel kell lenni arra, hogy az idősebb akadémikusok, doktorok, bár vannak előremutató gondolataik és javaslataik, nem tudják teljes szellemi és fizikai frissességben végigülni az egész napot a tárgyalóteremben. Mind-

ez jól tükröződött az Akadémia novemberi úgynevezett „reformközgyűlésén”. Mint emlékezzünk, délelőtt ’56-os emlékülést tartotunk, délben óráig nem csináltunk semmit, délután sorban meghallgattuk az elnök, a főtitkár, a főtitkárhelyettes beszámolóit, majd – váratlanul – a három alelnök is elmondta véleményét. Ezt követően – felkérésre – Kosáry Domokos, volt elnökünk is felszólalt, végül az egyik bizottság elnökeként Gyulai József tagtársunk is szót kapott. Ezután következett volna a rendkívül rövid időre korlátozott vita. Aligha hihető, hogy ezt az utat kellene követnünk a jövőbeni „reformközgyűlések” programjának megszervezésekor.

3. Tagválasztás

Az MTA, a magyar tudományosság elismertsége, tekintélye szempontjából alapvető következmény, hogy az új akadémikusok megválasztásakor messzemenően *érvényesítsük a teljesítményelvet*. Nincs olyan szempont, mely ezt a demokráciában felülírná. Tagadhatatlan: az elmúlt két évtizedben ezen a téren történt előrelépés, de a személyi összefonódásokat, a politikai szimpátiákat teljesen kiszűrni a mai napig nem tudtuk. Ennek következtében az elmúlt évtizedben is olyan kollégák maradtak ki sorainkból, akiket teljesítményük, nemzetközi rangjuk érdemessé tett volna az akadémiai tagságra. Tudomásul kell vennünk – különösen a természettudomány területén –, hogy azok, akik nem merészkednek ki szakterületük nemzetközi színpadára, akik csak itthon tudják meggyőzni kiválóságukról a „fontos” személyiségeket, összehasonlíthatatlanul kevésbé gazdagítják nemzetközi hírnevünket azoknál, akik járják a világot, előadásokat tartanak, az első számú nemzetközi folyóiratokban közöltek és közölnek.

Egyértelműen állást kellene foglalnunk, hogy tagjaink sorába választhatjuk-e azokat a kollégákat, akik – bár laza vagy erősebb szállal tartják kapcsolatukat az óhazával – évtizedekkel ezelőtt elköltöztek itthonról, eredményeikkel más országokat, kutatóhelyeket gazdagítanak. Büszkéek lehetünk rájuk, hogy magyarnak vallják magukat, növelik jó hírünket, ennek elismeréseként válasszuk meg őket az Akadémia külső tagjainak. Ha ebben a kérdésben az Akadémia vezetésének más a nézete, akkor vitassuk meg ezt a kérdést a közgyűlésen, és kerüljük el az egyéb utakat. Erősítheti viszont a magyar tudomány teljesítményét, ha nem engedjük, hogy az akadémiai doktori értekezések színvonalja csökkenjen, ha visszaadjuk ennek a fokozatnak a rangját.

4. Akadémiai intézetek

Mindent meg kell tennünk, hogy megőrizzük az évtizedek alatt fölépített, nagy értéket képviselő akadémiai kutatóhálózatot. Semmiképpen *nem lenne reform*, ha a jól felszerelt, hatékonyan működő intézeteket felszámolnánk, ha az Akadémia felügyeletét megszüntetnénk. Azzal, hogy a kutatóhelyeket valamilyen, hol egyik, hol másik párt által közvetlenül irányított minisztérium fennhatósága alá helyeznénk, vagy az egyetemekhez csatolnánk, annak csak a magyar tudományosság látna kárát. Ettől függetlenül az intézetek kutatási programját még közelebb kellene hozni a gyakorlathoz. Ennek persze van egy másik aspektusa is, nevezetesen a nemzeti ipar megteremtése, az ipar által hasznosítható kutatások felkarolása, az ipar fogadókészsége, az új gondolatok átültetése a gyakorlatba. Attól, hogy csupán külföldi cégeknek dolgozunk, ötleteinket eladjuk nekik, növelhetjük bevételeinket, de ebből az országnak bizony nem

sok haszna van és lesz. Kritikusainknak azt is figyelembe kell venniük, hogy – nem mindenki gyógyszerkutató – a tudománynak sok ága van, ahol az eredmények, az új felismerések hasznosítása korlátozott.

5. Akadémiai tanszéki kutatócsoportok

Amikor hitet teszek (és mindig tettem!) a központi intézetek fenntartása mellett, meszszemenően *kiálllok az egyetemeken létesített tanszéki kutatócsoportokért* (TKCS) is. Ezeknek a kutatóegységeknek nagy szerepük volt és van az egyetemi kutatómunka színvonalának emelésében. Szép számmal vannak akadémikusok, nemzetközi híró tudósok, akik a TKCS-kban alapozták meg tudományos karrierjüket, akiket – annak idején – az akadémiai kutatócsoportok léte mentett meg a kutatás számára, akik „nem hivatalosan” részt vettek az fiatalok oktatásában, elindították őket tudományos pályájukon. Alig tagadhatóan a TKCS-k is – szinte megalakulásuk óta – ki vannak téve támadásoknak. A mindenkor változtatásra törekvő *hatalmasságok* időről időre felvetik az akadémiai kutatócsoportok beolvasztását az egyetemi intézetekbe. Ahol ez megtörtént, ott rövidesen eltűnt az az előny, amelyet korábban az egyetemek számára jelentettek.

Be kell azonban vallanunk azt is, hogy a TKCS-k kisebb vagy nagyobb mértékben mindig mostohagyermekei voltak az Akadémiának. Nemcsak az illetmények voltak magasabbak az intézetekben, hanem az akadémiai költségvetésből egy kutatóra eső támogatás is elmaradt ettől. Nem beszélve arról, hogy a drága, nagy műszerek hiánya nyilvánvalóan hátrányt jelent számukra. Hogy egészen friss példát említsek, nem érthető, hogy 2005-ben az Akadémia elnöke által kiírt, kisebb beruházást elősegítő pályázatban miért csak a nagy

intézetek témacsoportjai vehettek részt. Aligha hihető, hogy a miniszterelnök arra kérte volna az Akadémiát, hogy a rendkívüli támogatás szétosztásakor ne a teljesítményt vegyék figyelembe, hanem azt, hogy hol működik a pályázó témacsoport. A három-, illetve öt-évenkénti pályáztatás is bizonytalanná teszi a TKCS kutatóit, és egyenlőtlen helyzethez vezet. Míg a központi intézetek minősített kutatói, köztük azok is, akik már csaknem elveszítették érdeklődésüket a tudomány iránt, zavartalanul dolgozhatnak, ugyanakkor a hasonló korú és minőségű TKCS-kutató, akiben még változatlan intenzitással „ég a láng”, a TKCS sikertelen pályázása esetén egyik pillanatról a másikra elveszítheti munkahelyét. Sőt, a legújabb rendelkezések szerint az Akadémia a TKCS kutatóival beosztástól és minősítésüktől függetlenül csak meghatározott időre létesít munkaviszonyt, míg ugyanilyen korlátozás a központi intézetekben nem létezik. Hogyan beszélhetünk itt kutatói életpályáról? Hogyan tarthatják meg így a TKCS-k kiválóságait? Hogyan tudnak így versenyezni, a tudományos munkájukhoz szükséges pályázati pénzeket elnyerni? Beszélhetünk-e egyáltalán azonos feltételekről?

6. Értékelés és a teljesítmény

A fiatalabb korosztály tájékoztatására említem, hogy a nyolcvanas években az Akadémián többen rendkívüli erőfeszítéseket tettünk a kutatói munka értékelésére, a teljesítmény és a támogatás közötti összhang megteremtésére. A szempontok, az értékelés módzatainak kidolgozására Láng István, az akkori főtitkár létre is hozott egy általa vezetett bizottságot. Ennek egyik hozama volt, hogy az Akadémia 1989-ben közzétette a természettudomány területén dolgozó kutatóink 1981-87-re vonatkozó publikációs és idézettségi

adatait tartalmazó kötetet, melyet Braun Tibor és munkatársai állítottak össze. Igaz viszont, hogy ennek a kötetnek a javított kiadását a „visszahúzó” erő már nem tette lehetővé.

Mielőtt e kérdés taglalásába belemélyednénk, néhány dolgot érdemes tisztázni. Való igaz, hogy az élet számos területén nem egyszerű lemérni a teljesítményt: a tudomány azonban nem ezek közé tartozik. Abból kell kiindulnunk, hogy *a nem közölt tudományos dolgozat, bármennyire is büszke eredményeire a kutató, nem jelent értéket.* Azok a tudományos cikkek sem növelik túlságosan intéze-teink és az ország nemzetközi jóhírét, amelyek szakterületükön semmiféle visszhangot nem keltettek. Ma, amikor óriási a verseny a tudomány világában, amikor naponta ezrével születnek a dolgozatok, a kutatók szelektálnak, és érdeklődésük természetsze-rűen az elit egyetemektől, kutatóintézetektől és nem a kevésbé fejlett ország alig ismert laboratóriumaitól érkezett közleményekre irányul. Ha itthon dolgozó kutatóink e „hátrányos” helyzetben mégis elérik, hogy munkáikat határainkon túl is elolvassák, eredményeikre felfigyeljenek, továbbgondol-ják, és hivatkoznak rájuk, akkor az már elismerésnek tekinthető. Még inkább így van, ha ez nem néhányszor, nem elvétve, hanem számos esetben megtörténik. Ha pedig va-lamelyik intézetünk, csoportunk vagy kuta-tónk beküzdi magát szakterületének nem-zetközi élvonalába – irigység ide, irigység oda – az bizony kiemelkedő eredménynek tekint-hető, és arra büszkék lehetünk. Ha egy or-szágnak sok ilyen intézete, csoportja, kuta-tója van, akkor az kétségtől elvári elismert-ségét, és ennek hatása előbb-utóbb megjele-nik más területen is, az egyetemen folyó oktatás színvonalában és a technológiai fej-

lettségben is. *Hazánk alapvető érdeke, hogy e kutatóhelyeket megvédjük, hogy ezeknek a tudományos kutatás irányítói, az Akadémia vezetése különleges figyelmet szenteljen.*

Alig hihető, de a beszámoltatás, az össze-hasonlító értékelés, a teljesítmény nyilvántar-tása terén nem történt előrelépés a rendszervál-tozás után. Mi akadályozza például, hogy az Akadémia Kutatásszervező Intézete *összeállit-sa a kutatói élgarða Hirsch-indexét,* melyet napjainkban az eredményes kutatás egyik fokmérőjének tekintenek? Az a nézet nem fogadható el, hogy a tudományos munkáink-ra vonatkozó mutatók, idézettségek személyi-ségi adatoknak tekinthetők, hiszen kutatásunk-at nem saját zsebből fedezzük, és az aka-démikusi tiszteletdíjat sem szüleinktől kapjuk. Az Akadémiának erre vonatkozó adattára – egészen a közelmúltig – rendkívül szegényes, elsősorban csak az utóbbi időszakban levelező taggá jelöltekre, illetve választottakra vo-natkozó felmérések ismeretesek. Ily módon történhetett meg, hogy erre a gyűjteményre támaszkodva a *Heti Világgazdaság* az egyes szakterületeken azokat a kutatókat emelte ki, akik bizony még nem tartoznak az élvonalba, míg a náluknál háromszor, négyszer több hi-vatkozást elérők nevét meg se említi az idézett cikk. *Ez van, ilyen ország vagyunk!!*

Ahogy nem ismeretesek az egyénekre vonatkozó adatok, nem sokat tudunk az in-tézetek, a tanszéki kutatócsoportok, az egye-temi tanszékek teljesítményéről sem. A kémia területén a különböző intézményekben mű-ködő témacsoportok munkásságát legutóbb 1994-ben vetettük össze, amikor kiderült, hogy a vizsgált időszakban a leghatékonyab-ban dolgozó témacsoportok az egyetemen működnek! Jelenleg fogalmunk sincs arról, hogy a különböző szakterületeken kik és mely csoportok, intézetek verekedték be magukat

a nemzetközi élvonalba, hol folyt és hol nem folyt érdemleges munka.

7. Támogatás

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a mai napig nem sikerült megteremtünk a teljesítmény és a támogatás közötti összhangot, nem sikerült érvényesíteni a teljesítményvelvet a támogatások odaítélésében. Ennek legszemléletesebb példája az egyetemeken működő TKCS-k sorsa. Néhány idézet az MTA főtitkárától: a pályázat célja a „kiemelkedő kutatási eredményeket elérő tudományos iskolák” kialakítása, [...] „a bírálat során alapvető szempont a pályázó és munkatársainak tudományos teljesítménye” [...] „muszáj a tudományos elitnek perspektívát adni”. Majd a pályázatok elbírálása után: „*a hangsúlyt mindenütt a tudományos kiválóságra helyeztük*”, [...] a döntések „reformértékűek”. A mindenki számára jól hangzó szempontok ellenére az általa vezetett bizottság január 1-től megszüntette azt az egyik legnagyobb tanszéki kutatócsoportot, mely a kémia területén *minden korábbi hazai felmérésben nem az elsők között, hanem az első helyen végzett*. Az angolok összeállításában pedig a csoport vezetőjének nevével jegyzett dolgozatok visszhangja alapján, szakterületén, amelyen a világon kb. húszezer kutató dolgozik, a 11. helyre került. Ha ezt a sajtóságos döntést más szakterületekre is kiterjesztenék, az a magyar tudomány számára katasztrófális lenne. A főtitkár nem változtatta meg döntését akkor sem, amikor felhívták figyelmét az ellentmondásokra, a csoportnak az országban egyedülálló 6-700 milliót érő egyedi műszerparkjára, a kémiai osztály volt elnökének véleményére. Azok, a munkatársaitól származó, meglehetősen könnyedén odavetett kijelentések, hogy a

műszerparkot majd leselejtezik, vagy átadják az egyetemnek – ahol senki nem kívánja és tudja használni –, csak színesítik a pazarlásra jellemző képet. Minden erőfeszítés hiábavaló volt, és január elsején a csoport minősített kutatói megkapták a felmondólevelet, köztük az a két tudományok doktora is, akiket az Akadémia pár évvel ezelőtt kiemelkedő tudományos tevékenysége elismeréseként kitüntetett. Ennek betetőzéseként az Akadémia kész volt – az ország pénzéből(!) – még több mint húszmillió forintot is áldozni a kutatók végkielégítésére. Hogy miként fogadták a munkatársak ezt a sajtóságos döntést? Az egyik kiváló kutató totális depresszióba esett, míg mások tanítómesterüket marasztalták el, hogy hazacsábította őket külföldi tanulmányútjaikról. Mindez egyetlen rosszindulatú és/vagy tájékozatlan opponens pontozása miatt történt, melyet az MTA főtitkára képtelen volt fölülbírálni! Közben az Akadémia különböző intézeteiben zavartalanul dolgozgatnak a nemzetközileg nem jegyzett témacsoportok és kutatók. *Ez történt demokráciánk tizenhatodik esztendejében, amikor különböző fórumokon zengenek a termék a teljesítmény szükségességéről*. És akkor csodálkozunk azon, hogy külföldön dolgozó kutatóink – ezt látva – rövid hazalátogatás után rohannak vissza munkahelyeikre, hogy kritizálnak bennünket, megkövesedett szokásainkat, hogy tehetséges fiataljaink közül sokan nem óhajtanak ebben a különleges országban maradni. A hibás döntésen, a lelki megrázkódtatáson nem változtat, hogy az MTA elnöke és a Közpon-ti Kémiai Intézet – saját pénzügyi keretük terhére – megpróbálja a csoport szellemi és anyagi értékeit megmenteni.

Több mint két évtized óta – időt és fáradságot nem kímélve – harcolok a teljesítmény

elismeréséért, a tudományos kutatás, a kutatás+fejlesztés nagyobb mértékű támogatásáért, mivel meggyőződésem, hogy ezek nélkül teljesen reménytelen hazánk felzárkózása. Alig hihető, de több mint nyolcvan írásban foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Be kell vallanom, teljesen csődöt mondtam. A GDP-ből a K+F-re az ország változatlanul kb. 0,8 %-ot fordít! Az Akadémiának fent vázolt határozata meg azt bizonyítja, hogy a teljesítményelvet még egy ilyen kiváló koponyákkal megáldott intézményben sem tudjuk

érvényesíteni. Nem kívánok az ilyen és hasonló döntésekből különböző következtetéseket levonni, de ha más területen is így folynak dolgaink, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy képtelenek vagyunk előrelépni, képtelenek vagyunk felzárkózni a nálunk gazdagabb országokhoz.

Kulcsszavak: akadémiai reform, tisztségviselők választása, tagválasztás, kutatási eredmények értékelése, teljesítmény elismerése, teljesítmény és támogatás

IRODALOM

Solymosi Frigyes (2006a): Keresztútban az Akadémia.

Magyar Hírlap. 2006. június 23.

Solymosi Frigyes (2006b): Az igazat, csakis az igazat.

Magyar Hírlap. 2006. július 18.

Solymosi Frigyes (2006c): Tévedések színjátéka. Élet és Irodalom. 2006. augusztus 18.

